

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֶמְדַּת יָמִים HEMDAT YAMIM

בהר תשע"ז

פרשת שבוע

לעלם בהם תעבדו, אכן?

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

היחס לעבדות הוא אחד הנושאים המודגשים בפרשת בהר. אנו קוראים בפירוט על היחס לעבד עברי ולעומתו, לכאורה, היחס השונה לעבד כנעני. דווקא לאחר יום העצמאות, כששאלת המדינה היהודית והבטחת עתידה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, עולה ביתר שאת על הפרק, ננסה לברר את שאלת כבוד האדם וחרותו מנקודת מבט זו.

מצד אחד, התורה מדגישה בפרשתנו, חזר והדגש, את היחס הנכון לעבד העברי:

"כִּי יִמְנָךְ אֲחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבָדְתָּ עִבְדִּי: כְּשִׂכְרִי כְּתוֹשֵׁב יְהִיָּה עִמָּךְ עַד שְׁנַת הַיָּבֵל יַעֲבֹד עִמָּךְ: וְיֵצֵא מֵעִמָּךְ הוּא וּבָנָיו עִמּוֹ וְשָׁב אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ וְאֶל אֲחֻזַּת אֲבֹתָיו יָשׁוּב: כִּי עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמֶּכְרָת עִבְדִּי: לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרֶךְ וְיִרְאֶתָּ מְאֹלָקִיךָ" (ויקרא כ"ה לט-מג).

"כִּי תִשָּׂיג יָד גֵּר וְתוֹשֵׁב עִמָּךְ וּמִן אֲחִיךָ עִמּוֹ וְנִמְכַּר לְגֵר תוֹשֵׁב עִמָּךְ... וְאֵלֶּה תִּהְיֶה לוֹ אֶחָד מֵאֲחָיו יִגְאֻלָּנוּ... כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדֵי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (ולא עבדים לעבדים) אֲנִי יְקֹנֶךְ אֶלְקִיכֶם" (שם, מז-נה).

התורה מגבילה את העבדות לשש שנים ובמקרה אחד מי שבוחר מרצונו להישאר בעבדותו עד היובל. חז"ל קבעו ככלל: **"כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ - עִמָּךְ בְּמַאֲכָל וְעִמָּךְ בְּמִשְׁתֶּה, שְׁלֹא תֵהָא אֹתָהּ אוֹכֵל פֶּת נָקִיָּה וְהוּא אוֹכֵל פֶּת קִיבֵר, אֹתָהּ שׁוֹתָה יַיִן יִשָּׁן וְהוּא שׁוֹתָה יַיִן חֹדֶשׁ, אֹתָהּ יִשָּׁן עַל גְּבִי מוֹכִים וְהוּא יִשָּׁן עַל גְּבִי הַתֵּבָן, מִכָּאן אָמְרוּ: כָּל הַקּוֹנֶה עֶבֶד עִבְרִי, כְּקוֹנֶה אָדָם לַעֲצֻמוֹ"** (קידושין דף כ ע"א).

מאידך גיסא, התורה קובעת בפרשתנו:

"וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם מִהֶם תִּקְנוּ וּמִמִּשְׁפַּחְתְּכֶם אֲשֶׁר עִמָּכֶם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּאֶרְצְכֶם וְהָיוּ לָכֶם לְאֻחָזָה: וְהִתְנַחֲלֶתֶם אֹתָם לְבָנֵיכֶם אֲחֵרֵיכֶם לְרִשְׁתָּ אֲחָזָה לְעַלְמָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ" (שם, מה-מו).

לכאורה, התורה נגד עבד עברי, אבל בעד עבדות של כנענים. כך, לכאורה, נפסק גם להלכה. שהרי במסכת סוטה מצינו: **"לעולם בהם תעבדו - רשות, דברי רבי ישמעאל, ר' עקיבא אומר: חובה"** (דף ג ע"א) והלכה כרבי עקיבא.

ננסה להציע את הפתרון הבא.

המצווה הראשונה שנצטוו ישראל במצרים הייתה, לשחרר את כל העבדים (בלי כל הבדל). כך מפורש בירושלמי: **"א"ר שמואל בר רב יצחק וידבר ד' אל משה ואל אהרן ויצוום אל בני ישראל [שמות ו' יג] על מה ציוום על פרשת שילוח עבדים"** (ראש השנה פרק ג ה"ה). (זו גם המצווה הראשונה, בפרשה הראשונה אחרי מתן תורה, הפעם רק על עבד עברי).

התורה אסרה את סימונם של העבדים הכנענים בדרך אכזרית. כל עבד כנעני שישומן על ידי אדונו באמצעות פגיעה באחד מעשרים וארבע ראשי איברים (כמו שן ועין) ישוחרר. חז"ל לימדונו: **"לעבודה נתתם ולא לבושה"** (נדה דף מז ע"א) לכן נפסק כי: **"עבד כנעני אסור לביישו, שנאמר: לעלם בהם תעבדו, לעבודה נתתם ולא לבושה, ולכן לא יבזהו לא ביד ולא בדברים"**.

נוסיף על כך, כי כל עבד כנעני עובר תהליך של גיוור. העבד חייב במצוות רק באופן חלקי, אבל מקבל על עצמו את יסודות האמונה. שחרורו עלול לגרום לו לחזור אל ימיו כעובד עבודה זרה.

התורה לא אסרה את העבדות מאחר והעולם לא היה יכול להתקיים, עד המהפכה התעשייתית, ללא עבדים. אבל, התורה שידרה גם מסר כפול וברור לכל הדורות:

הראשון - עבדות היא מצב של בדיעבד ולא לכתחילה.

השני - עליך לדאוג לעבדך גם מבחינה רוחנית-אמונית ולנהוג בו כבן אנוש, אין להתאכזר אליו ואפילו לביישו אסור לך.

הבה נודה לקב"ה גם על ההתקדמות הרוחנית והקידמה הטכנולוגית, שאפשרה את ביטול העבדות ונתפלל כי הערכים של דאגה לצדדים הרוחניים, אי התאכזרות ומתן כבוד לכל מי שנברא בצלם אלקים ינחו אותנו בכל דרכינו ויונחלו לכלל האנושות.

לע"נ

הרב שלמה מרזל ז"ל
נלב"ע
י' באייר תשע"א

לע"נ

רבי יעקב בן אברהם ועיישה
וחנה בת יעיש ושמחה
סבג ז"ל

לע"נ

ר' מאיר בן
יחזקאל שרגא
ברכפלד ז"ל

לע"נ

הרב יוסף מרדכי
שמחה שטרן ז"ל
נלב"ע כ"א אדר א' תשע"ד

לע"נ

הרב אשר וסרטייל ז"ל
נלב"ע
ט' בכסלו תשס"ט

ERETZ HEMDAH

2 Brurya St. P.O.B 8178 Jerusalem 91080

Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

www.yeshiva.org.il ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

ארץ חמדה ע"ר

רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080

טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

web-site: www.eretzhemdah.org

חמדת הדף היומי

האם יש פגם בעשיית מצווה מתוך אינטרס אישי?

הרב אריאל כהן

נאמר בגמרא (ראש השנה ד ע"א) "האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בני, ובשביל שאזכה בה לחיי העולם הבא - הרי זה צדיק גמור". מאידך, מצאנו במשנה (אבות א, ג) הדרכה הפוכה - "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הו' כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם". הראשונים יישבו זאת בכמה אופנים:

1. ר"ח (שם בשם יש מפרשים): הוראה זו ייחודית לצדקה בלבד ולא לשאר המצוות. נראה שסובר שעיקר מצוות הצדקה היא בתועלת היוצאת ממנה למקבל, ולא במחשבת הנותן.
2. רש"י (פסחים ח ע"ב): כאשר מכוון לשני הדברים - גם לשם שמיים וגם להנאת עצמו, הדבר מותר. הבעיה היא רק כשעושה את המצווה לטובת עצמו בלבד. ולכן הגמרא (שם) אומרת, שאם בבדיקת חמץ אדם מחפש גם אחרי מחט שאבדה לו, עדיין שייך לגביו העניין של "שלוחי מצווה אינן ניזוקים", והוא נחשב כעוסק במצווה (ראה משנה ברורה ס' תלג ס"ק לו).
3. מהרמב"ם (הקדמה לפרק חלק) עולה כיוון נוסף - "התירו להמון שיישארו על אמונתם מעשיית הטובות לתקוות הגמול וההתרחקות מהרעות ליראת העונש, ויזורזו על זה, ויחזקו רצונותיהם בו, עד שישגי המשיג, וידע האמת והאופן השלם מה הוא". כלומר מדובר בשלב זמני, והאדם יטפס בהדרגתיות בסולם, עד שיגיע לעבודה לשמה. וזו כוונת הגמרא (פסחים נ ע"ב) "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה".
4. התוספות (שם) בארו, שהבעיה היא רק כשהאדם מתחרט על המצווה שעשה במקרה שמשאלתו לא התממשה, אך אם אינו מתחרט נחשב שעשה מצווה, ואף לשון הגמרא היא שנחשב 'צדיק גמור'!

מה משמעותה וחשיבותה של מצווה הנעשית 'שלא לשמה'?

- א. עצם נקודת האמונה (רבי פנחס הורוויץ, תלמיד המגיד ממזריטש ורבו של החתם סופר, בספרו "פנים יפות" שמות כה, ב) - כשאדם אומר שעושה מצווה לשם תועלת וכדומה, הוא מראה ומביע בכך את אמונתו בהשגחתו של הקב"ה בעולם, שמשלם שכר לעושי רצונו. ומחמת אמונה זו הוא נחשב צדיק, לאור דברי הגמרא (מכות כד ע"א) המתארת שבתחילה נאמרו למשה תרי"ג מצוות (613), אך במהלך הדורות "בא דוד והעמידן על אחת עשרה... בא ישעיהו והעמידן על שש...", עד שלבסוף "בא חבקוק והעמידן על אחת - וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק, ב, ד).
- ב. הוספת טוב - עצם הקיום של מעשה המצווה, יש בו תועלת וטוב, שכן נאמר על המצוות שהם "חוקים ומשפטים צדיקים" (דברים ד, ח), והם מעשים ראויים מצד עצמם, ומוסיפים ברכה בעולם, אף שהכוונה עדיין אינה מושלמת, וזאת מלבד העובדה שהוא מרגיל את עצמו בעשיית מעשה מצווה.
- ג. קיום רצון ה' - הקב"ה רוצה בטובת ישראל, ואף אותו אדם שמקיים המצווה כדי להשיג טובה לעצמו, עצם הגעת טובה לישראל היא תכלית ראויה, בוודאי כשעושה זאת כדי שיחיה בנו, או כדי שיהיה בן עולם הבא שרצונו של הקב"ה באלו. וזו כוונת הגמרא 'צדיק גמור' - כלומר מקיים את המצווה בלי חיסרון ובלי תוספת חסידות (מהר"ל דרך החיים א, ג).
- ד. שיתוף כל הכוחות בעבודת השם - הרב קוק (קובץ ה, יא) מציין שיש לפעמים תועלת בכך "שתחילת עסק התורה הוא שלא לשמה, שכך גם כוחות הגוף והדמיון גם משתתפים ברצון ללימוד, ואחר כך כשאדם מתקדש ועוסק בתורה לשמה "הכול עולה עמו" - גם הכוחות החומריים והגופניים שלו. ובאופן זה, ההתקדמות לא נשארת רק ברמה המחשבית והרוחנית, אלא בכל צדדי האדם. דוגמה לדבר היא בפיתוח הרצון. רצונותיו של ילד קטן, הם בתחילה נמוכים ופרטיים, אולם ככל שגדל ומתחנך, רצונותיו ושאיפותיו מתגדלות ומתרחבות, והוא נפתח לעולמות נוספים עד שמגיע אף לרצון להיטיב לסביבתו, והוא יעשה זאת מרצונו החופשי והטבעי. אך אם נדכא ונתעלם מרצונותיו בעודו קטן, קיים החשש שהוא יישאר רק ברמה של עשיית הדברים ללא מעורבות של רצונו שלו בהם, והוא יתחבר אליהם רק ברמה חיצונית של עשיית מעשים ומלמול מילים, מתוך הרגל בלבד. וכך גם בשאר הכוחות והרגשות השליליים, ע"י חינוך ועיבוד, יכולים להביא אותם לצורתם הנכונה.

סיכום: נאמר בגמרא (ראש השנה ד ע"א) "האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בני, ובשביל שאזכה בה לחיי העולם הבא - הרי זה צדיק גמור". מאידך, מצאנו במשנה (אבות א, ג) הדרכה הפוכה - "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס."

חכמי ישראל בארו את דברי הגמרא בכמה כיוונים:

1. מדובר רק במצוות צדקה (ר"ח בשם יש מפרשים).
2. מותר כשעושה גם לשם עצמו (רש"י פסחים ח ע"א).
3. מדובר בשלב זמני עד שיגיע לעבודה לשמה (רמב"ם הקדמה לפרק חלק).
4. כל עוד אדם לא מתחרט על המצווה ובקשתו לא התקבלה, המצווה נחשבת, וכאמור נחשב אף 'צדיק גמור' (תוספות שם).

מה משמעותה וחשיבותה של עשיית מצווה לא לשמה?

- א. מביע בכך את אמונתו בהשגחת ה' בעולם, שמשלם שכר לעושי רצונו (רבי פנחס הורוויץ בעל ספר 'ההפלאה' ורבו של החתם סופר בספרו "פנים יפות" שמות כה, ב).
- ב. מוסיף עשיית מעשים טובים וראויים בעולם, ומרגיל את עצמו בעשיית מעשה מצווה.
- ג. קיום רצון השם - הקב"ה רוצה בטובת ישראל, ולכן אף שאדם עושה מצווה לצורך השגת טובה, הוא גם חלק ממגמה זו (מהר"ל אבות א, ג).
- ד. שיתוף הכוחות הנמוכים בעבודת השם, ובניית בסיס טבעי ואמתי בנפש לעבודת השם (הרב קוק קובץ ה, יא).

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה" הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד. זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראל של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ח)

New Jersey, USA

ניו ג'רסי, ארצות הברית

טבת תשע"א

"בישול עכו"ם", מניעתו בבית שבו עובדת נכריה המבשלת עבור בני המשפחה

שאלה:

עוזרת בית גויה מבשלת אצלנו. היא בקיאה בכל דיני הכשרות ומקפידה עליהם. איננו רוצים לסמוך על השיטות שאם הגויה מבשלת בבית של יהודים אין איסור בישול גויים, איננו רוצים גם להשאיר את האש בכיריים דולקת במשך כל היום בגלל בעיות בטיחות.

באיזה אופן היא יכולה לבשל בלי חשש איסור בישולי גוים? כמו כן מה עלינו לעשות בנושא תנור האפיה?

תשובה:

- א. בבישול בגז: לנוהגים כפסקי הרמ"א, ויש אומרים שפתרון זה מועיל גם לאלו שבדרך כלל נוהגים כפסקי השולחן ערוך, יש להניח במטבח נר נשמה שהדליק ישראל, וממנו תדליק המבשלת הגויה את האש שמתחת התבשיל¹.
- ב. באפיה בתנור: יש להשאיר את התנור פועל על חום נמוך² או להשתמש בשעון עצר (=טיימר). בתנורי גז ידליק ישראל להבה וממנה יאפה הגוי.
- ג. אם יש זקן או חולה, יש להקל שיבשל להם הגוי המטפל בהם בביתם גם באש שלא הדליקה ישראל³. במקרה שכזה בוודאי גם הנוהגים לפי פסקי השולחן ערוך יכולים להקל.

¹ ראה לעיל סי' לג שם הבאנו את מקורות הדין. הרמ"א (יו"ד קיג, ז) פסק שאם גוי מדליק את האש שתחת התבשיל מאש שהדליק ישראל, אין איסור בישולי גויים. אמנם השולחן ערוך שם מחמיר, ולדעתו במקרה כזה התבשיל אסור ורק אם ישראל השתתף ממש בבישול אין איסור.. אך בשו"ת יחווה דעת (חלק ה סי' נד) כתב שגם הנוהגים לפי פסיקות השולחן ערוך יכולים להקל כרמ"א, וראה גם בשו"ת במראה הבזק (חלק ה סי' ע).

² הרמ"א (יו"ד קיב, י) פסק שאם ישראל הסיק את התנור וגוי בא אחריו ואפה בו פת – הפת מותרת.

³ רבינו אברהם (הובאו דבריו בטור יו"ד סי' קיג) סובר שיש להתיר בישולי גויים אם גוי בישל בבית ישראל, מפני שבמקרה כזה לא שייך לחשוש לאיסור חתנות ואף אין חשש שמא יאכילנו דברים טמאים. אך רבינו תם (הובאו דבריו בתוספות עבודה זרה לח ע"א ד"ה אלא מדרבנן, ובמרדכי שם סי' תתל) חלק על שיטתו ולדעתו חכמים לא חילקו בין בישול ברשות ישראל לבישול ברשות גוי. וכתב באיסור והיתר הארוך (כלל מג דין יג) שיש לסמוך על דעת רבינו אברהם בדיעבד, ובהגהות שערי דורא (סי' עה אות ב) כתב שיש לסמוך על דעת רבינו אברהם בצירוף העובדה שמן הסתם אחד מבני הבית חיתה בגחלים או שהתנור נשאר חם מהיסק ישראל. בדרכי משה (יו"ד סי' קיג אות א) הביא את דבריהם. ובהגהותיו על השולחן ערוך (שם, ד) כתב: "ובדיעבד יש לסמוך אדברי מתירים, ואפילו לכתחלה נוהגין להקל בבית ישראל שהשפחות והעבדים מבשלים בבית ישראל, כי אי אפשר שלא יחתה אחד מבני הבית מעט". ומשמעות דבריו היא שאם בישלה כבר הגויה בלא שישאל חיתה בגחלים – התבשיל מותר בדיעבד כדעת רבינו אברהם. ועוד כתב שגם לכתחילה יש להקל שמותר לה לבשל לבדה בבית ישראל, כי אי אפשר שלא יחתה אחד מבני הבית מעט. ומכיוון שבדיעבד הקל הרמ"א לסמוך על דעת רבינו אברהם בלא כל צירוף, הקל מו"ר הגרנ"א רבינובץ לגוי המטפל בזקן או חולה לבשל לו בלא שום היכר.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:

הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינובץ
הרב ישראל רוזן

יצא לאור! שו"ת במראה הבזק, חלק שמיני.

תשובות לשאלות מרבני הגולה. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכי דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי "שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".

